

## زمینه‌های پرداخت خمس با تکیه بر آیه ۴۱ سوره انفال

### ناهید مکاری<sup>۱</sup>

#### چکیده

خمس از مسائل مهمی است که شرع مقدس اسلام آن را به عنوان فریضه الهی واجب کرده است. یکی از مهم‌ترین علل وجوب این فریضه الهی سامان بخشیدن به وضعیت معیشتی و اقتصادی نسل پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) می‌باشد، بدین معنی که خداوند مالیات زکات را برای تامین مخارج عامه مسلمانان محتاج و فقیر و نیازمند قرار داده و بنی هاشم را از استفاده از این پول ممنوع کرده است، از این رو در مقابل، مالیات خمس را وضع نموده تا درآمد آن صرف نیازمندان بنی هاشم و علویان گردد. خداوند متعال در آیه ۴۱ سوره انفال بعد از وجوب خمس زمینه‌های پرداخت آن را بیان نموده است. تحقیق حاضر به هدف تبیین زمینه‌های پرداخت خمس با تکیه بر آیه ۴۱ سوره انفال به روش توصیفی، تحلیلی نگاشته شده است. نتایج حاصل از تحقیق عبارتند از: زمینه‌های اعتقادی ایمان به خدا یعنی تسلیم در برابر حق بودن، ایمان به قرآن کریم و زمینه‌های معرفتی مانند معرفت نسبت به خاندان پیامبر موجب پرداخت خمس می‌گردند. همچنین یکی از زمینه‌های معرفتی پرداخت خمس بنابر آیه ۴۱ سوره انفال علم به احکام است، زیرا علم و معرفت زمینه عمل را به دنبال دارد.

کلیدواژه‌ها: خمس، زمینه اعتقادی، زمینه معرفتی، سوره انفال.

---

<sup>۱</sup>. دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه الزهراء ماهان، nahid۱۳۶۵makarimahani@gmail.com

## مقدمه

خمس، از اصطلاحات فقه امامیه و مستحدثات قانون مالیات اسلام است. مقصود از خمس مالیات یک پنجم است که یکی از فرائض ثابت اسلام است و کتاب و سنت و اجماع بر ثبوت آن دلالت دارند. بنا به روایات امامان معصوم (علیهم السلام) فلسفه تشریع این مالیات از سوی خداوند سامان بخشیدن به وضعیت معیشتی و اقتصادی نسل پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) می باشد، بدین معنی که خداوند مالیات زکات را برای تامین مخارج عامه مسلمانان محتاج و فقیر و نیازمند قرار داده و بنی هاشم را از استفاده از این پول ممنوع کرده است، از این رو در مقابل، مالیات خمس را وضع نموده تا درآمد آن صرف نیازمندان بنی هاشم و علویان گردد.

از جنبه تاریخی تردیدی در تشریع و اجرای قانون مالیات خمس در زمان پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) نمی باشد. از این رو شیعیان به پیروی از سنت رسول الله (صلی الله علیه و آله وسلم) خمس درآمدهای سالیانه خود را، به مواردی که قانون خمس آن را معین نموده، می رسانند؛ لیکن مذاهب سنی به پیروی از رای خلیفه دوم اعتقادی به مالیات خمس جز در موارد محدودی ندارند.<sup>۱</sup> فقهای امامیه در مجموعه های فقهی خود و هنگام طرح فروع دین زیر عنوان (کتاب الخمس) به بررسی این مالیات و شرایط آن می پردازند، لیکن سنیان که به خمس اعتقادی ندارند آن را در ضمن فروع و مسائل کتاب زکات و هنگام بحث مسئله رکاز (گنجینه های یافته شده از زیر زمین) مطرح نمودند.

در شان نزول آیات خمس بیان شده در جنگ بدر هنگامی که مسلمانان پیروز شدند و غنایمی به دست آوردند، گروهی بر سر تقسیم غنایم به مشاجره پرداختند و طبق آیهی اول سورهی انفال، غنایم در اختیار پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) قرار گرفت، تا هر چه صلاح می داند، انجام دهد. بعد از نزول آیه ۴۱ این سوره مشخص شد که پیامبر چهار پنجم غنایم را بین رزمندگان تقسیم کند و یک پنجم آن را برای مصارفی خاص نگاه دارد.<sup>۲</sup>

<sup>۱</sup>. جمعی از نویسندگان، دایره المعارف تشیع، ج ۷، ص ۲۵۷.

<sup>۲</sup>. رضایی اصفهانی، تفسیر قرآن مهر، ج ۸، ص ۸۵.

در آیه ۴۱ سوره انفال بعد از بیان وجوب خمس، زمینه‌های پرداخت آن را بیان نموده. تحقیق حاضر به هدف تبیین زمینه‌های پرداخت خمس با تکیه بر آیه ۴۱ سوره انفال پاسخگویی سوالات زیر است:

۱- زمینه‌های اعتقادی پرداخت خمس با تکیه بر آیه ۴۱ سوره انفال کدامند؟

۲- زمینه‌های معرفتی پرداخت خمس با تکیه بر آیه ۴۱ سوره انفال کدامند؟

در زمینه خمس در کتب فقهی به طور مبسوط پرداخته شده است. همچنین مفسرین ذیل آیه ۴۱ سوره انفال به خمس پرداخته‌اند. کتب و نوشتارهای که به صورت مجزا به این مبحث پرداخته‌اند. عبارتند از: کتاب «خمس انفال و فیه در قرآن کریم»؛ نوشته محمدجواد فاضل‌لنکرانی (۱۳۹۲) مولف در این کتاب آیات قرآنی مربوط به خمس، انفال و فیه را با رویکردی فقهی و اجتهادی تفسیر نموده و به بعضی از شبهات و سوالات در این زمینه پاسخ داده است.

مقاله با عنوان «تعلق خمس به سرمایه»؛ نوشته محمد نیازی، فاطمه آشناد (۱۳۹۸) نویسندگان در این مقاله موضوع (تعلق خمس به سرمایه) را در میان دلایل مخالفان و گفتار موافقان مورد بحث قرار دادند. همچنین مقاله «تفسیر مقارن آیه شریفه خمس»؛ محمد فاکر میبیدی (۱۳۹۱) در این مقاله نویسنده به بررسی تفاسیر متفاوت از شیعه و سنی برگرفته از آیه ۴۱ سوره انفال پرداخته است. اما مقاله حاضر در صدد است به بررسی زمینه‌های پرداخت خمس در دو بعد اعتقادی و معرفتی با تکیه بر آیه ۴۱ سوره انفال بپردازد.

## ۱- مفهوم خمس

خمس در لغت به معنای یک پنجم است<sup>۱</sup> و در اصطلاح فقهی یک پنجم مال است که هر مسلمان طبق شرایط مقرر از مال خویش به مصرف خاص برساند.<sup>۲</sup> مشهور فقهاء بر این باورند که خمس، به شش بخش تعلق می‌گیرد: خدا، رسول، ذی القربی، یتیمان، بینوایان زمین گیر و در راه ماندگان.<sup>۳</sup>

<sup>۱</sup>. قرشی، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۳۰۵.

<sup>۲</sup>. حسینی دشتی، معارف و معاریف، دایره المعارف جامع اسلامی، ص ۱۵۲.

<sup>۳</sup>. حلی، مختلف الشیعه فی احکام الشریعه، ج ۳، ص ۳۲۵.

## ۲- مستند خمس از منظر قرآن کریم

مهم‌ترین دلیل خمس از قرآن آیه ۴۱ از سوره مبارکه انفال است که خداوند متعال می‌فرماید: «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ أَجْمَعِينَ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»<sup>۱</sup>؛ و بدانید که هر چیزی را به غنیمت گرفتید، یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و برای خویشاوندان و یتیمان و بینوایان و در راه‌ماندگان است، اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی روزی که آن دو گروه با هم روبرو شدند، نازل کردیم، ایمان آورده‌اید؛ و خدا بر هر چیزی تواناست.

در آیه مذکور بیان شده بدانید که آنچه شما غنیمت می‌برید هر چه باشد یک پنجم آن از آن خدا و رسول و خویشاوندان و یتیمان و مسکینان و ابن السبیل است و آن را به اهلش برگردانید اگر به خدا و به آنچه که بر بنده‌اش محمد (صلی الله علیه وآله وسلم) در جنگ بدر نازل کرده ایمان دارید و در روز بدر این معنا را نازل کرده بود که انفال و غنیمت‌های جنگی از آن خدا و رسول او است، و احدی را در آن سهمی نیست، و اینک همان خدایی که امروز تصرف در چهار سهم آن را بر شما حلال و مباح گردانیده دستورتان می‌دهد که یک سهم آن را به اهلش برگردانید. از ظاهر آیه برمی‌آید که تشریع در آن مانند سایر تشریعات قرآنی ابدی و دائمی است، و نیز استفاده می‌شود که حکم مورد نظر آیه مربوط به هر چیزی است که غنیمت شمرده شود، هر چند غنیمت جنگی مأخوذ از کفار نباشد، مانند استفاده‌های کسبی و مرواریدهایی که با غوص از دریا گرفته می‌شود و کشتی‌رانی و استخراج معادن و گنج، آری، گو اینکه مورد نزول آیه غنیمت جنگی است، و لیکن مورد مخصص نیست.

و همچنین از ظاهر مصارفی که برشمرده و فرموده: «لِلَّهِ خُمُسُهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ» برمی‌آید که مصارف خمس منحصر در آنها است و برای هر یک از آنها سهمی است، به این معنا که هر کدام مستقل در گرفتن سهم خود می‌باشند. هر یک از این مطالب

---

<sup>۱</sup>. انفال: ۴۱.

که گفته شد از ظاهر آیه استفاده می‌شود شکی نیست در اینکه مطالب مذکور از آیه به ذهن تبادر می‌شود.<sup>۱</sup>

### ۳- زمینه‌های اعتقادی پرداخت خمس با تکیه بر آیه ۴۱ سوره انفال

از دیدگاه اسلام اعتقادات تأثیر مستقیمی بر رفتار و تصمیمات افراد دارند و می‌توانند راهنمایی‌کننده و مقصد افراد را در پیمودن کمال انسانی رهنمون سازند. خمس یکی از فرایض و واجبات دین اسلام است. قرآن مجید در بیان اهمیت آن در آیه ۴۱ سوره انفال ایمان را با این فریضه الهی پیونده زده است. با تأمل در کلمات این آیه کریمه بعض زمینه‌های اعتقادی پرداخت خمس عبارتند از:

#### ۳-۱- ایمان به خدا

روح ایمان همان تسلیم در برابر حق و خضوع در مقابل واقعیت است و از آن‌جا که بزرگترین واقعیت در عالم هستی ذات پاک خداست، روح ایمان بر محور توحید و خداشناسی دور می‌زند. ایمان به انسان اجازه می‌دهد که واقعیت‌ها را آن‌گونه که هست بشناسد، خواه آن واقعیت تلخ باشد یا شیرین باب طبع و مطابق میل باشد یا نباشد. کسانی که در برابر حق تسلیم نیستند معلوماتشان در واقع تجسمی است از خواسته‌ها و هوسهایشان، نه واقعیت‌های موجود در جهان خارج، آنها دنیا را با همان رنگ که می‌خواهند می‌بینند، نه با همان رنگ و کیفیتی که وجود دارد.<sup>۲</sup>

در مقابل اسلام شکل ظاهر و آشکار دین، یعنی گفتن شهادتین و اقرار به زبان است؛ بدین معنا که هرکس شهادتین بگوید و در ظاهر اسلام را بپذیرد، در مسلمانان وارد شده و احکام اسلام بر او جاری می‌شود، ولی ایمان امری واقعی و باطنی و جایگاه آن در قلب آدمی است، نه در زبان و ظاهر

---

<sup>۱</sup>. طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۹، ص ۱۲۰.

<sup>۲</sup>. مکارم شیرازی، پیام قرآن، ج ۱، ص ۴۲۸.

قسمت دوم نیز سه سهم است: سهمی برای یتیمان آل محمد (صلی الله علیه و آله و سلم)، سهمی برای مسکینان و سهمی برای در راه ماندگان از آنان و در این قسمت هیچ کس با آنها شرکت ندارد؛ زیرا خداوند صدقه را بر آل محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) حرام کرده و به جای آن خمس را قرارداده است.<sup>۱</sup>

ذکر سهمی برای خدا به عنوان «لله» به خاطر اهمیت بیشتر روی اصل مسئله خمس و تاکید و تثبیت ولایت و حاکمیت پیامبر و رهبر حکومت اسلامی است، یعنی همانگونه که خداوند سهمی برای خویش قرار داده و خود را سزاوارتر به تصرف در آن دانسته است پیامبر و امام را نیز بهمان گونه حق ولایت و سرپرستی و تصرف داده و گر نه سهم خدا در اختیار پیامبر قرار خواهد داشت و در مصارفی که پیامبر یا امام صلاح می‌داند صرف می‌گردد و خداوند نیاز به سهمی ندارد.<sup>۲</sup>

---

<sup>۱</sup> . مغنیه، ترجمه تفسیر کاشف، ج ۳، ص: ۷۴۱

<sup>۲</sup> . مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۱۸۵.

## نتایج

نتایج تحقیق حاضر با عنوان «زمینه‌های پرداخت خمس با تکیه بر آیه ۴۱ سوره انفال» عبارتند از:

خمس یکی از فرائض ثابت اسلام است و کتاب و سنت و اجماع بر ثبوت آن دلالت دارند. خداوند مالیات خمس را برای تامین مخارج نیازمندان بنی هاشم و علویان وضع کرده که مذاهب سنی به دلیل پیروی از رای خلیفه دوم اعتقادی به مالیات خمس جز در مواردی خاص ندارند. آیه ۴۱ سوره انفال از قرآن کریم به این فریضه شرعی در زمینه‌های اعتقادی و معرفتی پرداخته است. از جمله زمینه‌های اعتقادی و معرفتی پرداخت خمس:

- ایمان به خدا فقط این نیست که انسان بداند و درک کند که خدا حق است، بلکه ایمان به خدا قبول و تسلیم در برابر آنچه که درک کرده و نشانه این قبول آن است که تمام اعضا و جوارح آدمی آن را قبول کنند و تسلیم شوند. در آیه ۴۱ سوره انفال بیان شده است اگر به خدا و پیامبر ایمان دارید، خمس بپردازید. پس مومن واقعی کسی است که تسلیم امر الهی باشد، چون جهاد کردن و اهل نماز بودن و... به تنهایی کافی نیستند. طبق آیه مذکور کسی به پرداخت خمس مقید است که تسلیم همه قوانین خدا باشد.
- ایمان به قرآن یکی دیگر از زمینه‌های اعتقادی پرداخت خمس است. قرآن کریم کتابی است که هدایت و سعادت دنیا و آخرت مردم را در بر دارد؛ چون که دارای همه حقایقی است که انسان برای رسیدن به کمال و رشد به آن نیاز دارد و عقل از پرتو هدایت قرآن به پختگی و کمال می‌رسد، کسی که با قرآن مأنوس است به کمک آن حق را از باطل می‌شناسد.
- معرفت نسبت به خاندان پیامبر (صلی الله علیه و آله) یکی دیگر از زمینه‌های معرفتی پرداخت خمس است. عشق به اهل بیت زمینه‌ی عشق به خداوند و سبب پذیرش اعمال یک مسلمان و رسیدن به درجه کمال اوست. در روایات فراوانی از شیعه و سنی درباره اهمیت معرفت و شناخت امام سخن به میان آمده است.

- علم فقه یکی از مقدّس‌ترین علوم ارزنده‌ی اسلامی است که عهده‌دار بیان روش صحیح بندگی خداوند متعال است و لذا در عصر رسالت و امامان (علیهم السلام) رونقی چشم‌گیر داشته است. بنابر آیه ۴۱ سوره انفال «وَأَعْلَمُوا» دلالت بر این دارد که علم به احکام خمس سبب و زمینه پرداخت آن است.

• قرآن کریم

۱. ابراهیم زاده، عبدالله، سبحانی، سعید، کلام جدید، تهران: مرکز تدوین متون آموزشی، بی چا، ۱۳۸۷ ه.ش.
۲. انصاریان، حسین، تفسیر حکیم، قم: دار العرفان، چاپ اول، بی تا.
۳. جمعی از نویسندگان، دایره المعارف تشیع، تهران: نشر سازمان دایره المعارف تشیع، ۱۳۶۹ ه.ش.
۴. جوادی آملی، عبدالله، هدایت در قرآن، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم: اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ه.ش.
۵. حسینی دشتی، سید مصطفی، معارف و معاریف، دایره المعارف جامع اسلامی، تهران: موسسه فرهنگی آرایه، چاپ اول، ۱۳۷۸ ه.ش.
۶. حلی، حسن بن یوسف، مختلف الشیعه، قم: جامعه مدرسین، بی چا، ۱۴۱۳ ق.
۷. رضایی اصفهانی، محمدعلی، تفسیر قرآن مهر، قم: پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۷ ه.ش.
۸. سبحانی، جعفر، منشور عقاید امامیه، قم: موسسه امام صادق، بی چا، ۱۳۷۶ ه.ش.
۹. شریفی، علی، فلسفه احکام، قم: نشر هاجر، چاپ اول، ۱۳۹۴ ه.ش.
۱۰. صادقی فدکی، جعفر، ارتداد، قم: بوستان کتاب قم، چاپ دوم، ۱۳۸۸ ه.ش.
۱۱. طباطبایی، سید محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ ه.ش.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع البیان، تهران: فراهانی، چاپ اول، بی تا.
۱۳. فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ ه.ق.

۱۴. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، **تفسیر الصافی**، تهران: مکتبه الصدر، چاپ دوم، ۱۴۱۵ ه.ق.
۱۵. قرائتی، محسن، **خمس و زکات**، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ هشتم، ۱۳۸۸ ه.ش.
۱۶. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بی‌چا، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی‌چا، ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۷. مصباح یزدی، محمد تقی، **آموزش فلسفه**، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۷۸ ه.ش.
۱۸. مغنیه، محمدجواد، **ترجمه تفسیر کاشف**، قم: بوستان کتاب قم، چاپ اول، ۱۳۷۸ ه.ش.
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ دهم، ۱۳۷۱ ه.ش.